

أثر علم أصول الحديث في تشكيل العقل المسلم

الدكتور خلدون محمد سليم الأحذب

Eseru ilmi usûli'l-hadîs fî teşkîli'l-akli'l-müslim, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2008 104 s.
(Dr. Haldun Muhammed Selîm el-Ahdeb,
Cidde Melik Abdülaziz Üniversitesi)

Sezai Engin

Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Hadis Anabilim Dalı
sezaiengin52@hotmail.com

Usûl ilimleri İslam'ın nasslarını belirli kâideler çerçevesinde yorumlayan ve hüküm koyan ilimlerdir. Bu ilimlerden biri olan "Hadis Usûlü" belirli esaslar çerçevesinde sünnet malzemesinin Hz. Peygamber'e âidiyyetini ve mâhiyetini araştırmaktadır. Elimizdeki eserde Hadis usûlünün kullanmış olduğu yöntemsel esasların ilmî aklın oluşumuna katkıları incelenmektedir.

Eser beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde aklın İslam'daki önemi, konumu, rolü, vahiy ile birlikte tekâmülüne, korunmasının gerekliliği, aklın mükellef olmanın şartı olduğuna dikkat çekilmiş, akıl için zararlı olan şeylerden bahsedilmiştir. (el-müfsidâtü'l-hıssiyye, el-müfsidâtü'l-ma'neviyye)

Ardından İslam ve akıl münasebetine geçilmiş, Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in risâletinin akla hitap eden, insanı ilme ve öğrenmeye hazırlayan bir çağrı olduğu vurgulanmıştır. Akıl ve vahiy arasında bir tezât olamayacağı, sahîh haber ile sarîh akıl arasında bir çelişki bulunamayacağı dile getirilmiştir. Şayet böyle bir çelişki bulunuyorsa haberde bir problemin aranması gerektiği belirtilmiştir.

İkinci bölümde, İslam'ın akıl için benimsediği değişim, dönüşüm çeşitlerine değinilmiştir: "İtikâdî biçim değişimi", "bilgisel değişim", "yöntemsel değişim". Bu üç değişim çeşidinin Müslüman akla gelişim, ahenk, benzerlik, ikilikleri ortadan kaldırma (tevhidi ön plana çıkarma), her şeyi uygun yerine yerleştirme ve doğru açıdan görme gibi özellikler kazandırdığı açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde, eserin asıl konusunu teşkil eden "yöntemsel (usûlî) değişim" konusu işlenmiştir. "Hadis usûlü ilmi ve yöntemsel değişim" başlığı altında ilk olarak hadis usûlü ve fıkıh usûlünün tanımları yapılmış, usûl-i hadis sübût ve tevsiik açısından, fıkıh usûlü ise anlama ve istidlâl yönünden nassla iştiğâl etme şeklinde tarif edilmiştir. Her ikisinin ortak noktasının dinin sâbitelerini koruma çabası

olduğu belirlenmiş, yöntemsel (usûlî) ilimlerin İslam'ın en büyük mucizelerinden olduğuna değinilmiştir.

Hadis usûlü'nün niçin ortaya çıktığı ve mâhiyeti açıklanmış ve bu açıklamaların ardından hadis usûlü "kabul ve red açısından, metin ve senedin durumunun öğrenildiği kurallar ilmidir" şeklinde tanımlanmıştır.

Yazara göre; hiç şüphesiz Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'in ortaya koyduğu hadis usûlü kabul ve red noktasında hadis tenkîd yönteminin temellerini şekillendirmiştir ve bu usûl şu asıllarla özetlenmiştir:

Yalanın haramlığı

Fâsık'ın haberini reddetme

Haberin kabulü için adaletin şart olması

Haberin kabulü için zabtın şart olması

Yalan haberin naklinin haramlığı, münker haberin rivâyetinin reddedilmesi ve tahammülünde ihtiyatlı davranılması

Bütün problemleri iyice tahkîk etme, araştırma

Bu asılların amacının, hadis-i nebî perspektifinde İslam dinini tahrîf ve tebdilden korumak olduğu ortaya konmuştur.

Dördüncü bölümde, hadis usûlü ilminin yöntemi konusuna geçilmiş, beş ana realite (hakîkât) altında yöntemin esasları açıklanmıştır.

Birinci hakîkât: Hadis usûlü sened ve metin yönünden kapsamlı ve mükemmel bir tenkîd yöntemi geliştirmiştir.

İkinci hakîkât: Hadisler öncelikli olarak hâricî şekline, yani isnâda göre değerlendirilir. Bu noktada yazar, oryantalistlerin, "Hadis tenkîd metodu sadece senedle ilgilenmiş, metinle, içerikle ilgilenmemiştir." şeklindeki kanâatlerini tenkîd etmiş, hadis âlimlerinin râviler hakkındaki araştırmalarında metin tenkîd yöntemini benimsediklerine, sened ve metin sıhhatinin birlikteliğinin gerekmediğine, iç ve dış (sened ve metin) tenkîdinin "cerh- ta'dîl" ve "ilel" ilimleri tarafından ifâ edildiğine işaret etmiştir. Cerh ve ta'dîl ilmi'nin râviler hakkında sadece kabul ve red hükmü vermediğini, tafsilî değerlendirmelerde bulunduğunu belirtmiştir. "İlel" ilmini ise rivâyetin keyfiyeti ile meşgûl olan, geniş malûmâta ihtiyaç duyulan, derin bir muhtevâ tenkîdi olarak nitelendirmiştir. Yine "İlel" ilminin eleştirel yöntemin birçok çeşidini kullandığından bahsetmiştir: Tarihî, icimâî, fikhî...

Ayrıca metin tenkîdinin sahabe döneminde gerçekleşmiş olduğunu vurgulamış, sahabe dönemi hadis münekkidlerine örnek olarak Hz. Aişe, Hz. Ömer, İbn Mesud, İbn Abbas, Muaviye'yi vermiş, sahabenin tenkîd yöntemini ilkeleri olarak; Kur'an'a arz, Sünnetin kendi içinde arzı, akla arz olarak aktarmıştır.

Üçüncü hakîkât: Hadis usûlü semâ, nakil, râviler ve hadisler hakkında hüküm verme sürecinde aklî bir faaliyeti ifade etmektedir. Bu noktada, hadisçilerin hadisin kabulü ve onun sahîh olarak kabul edilmesinde akla önem verdikleri örneklerle açıklanmıştır. Muhaddislerin akıl temelli metin tenkîdi ölçüleri başlıklar halinde verilmiştir. Yine senede bakılmaksızın bir haberin mevzû oluşunun tesbit edilebilmesinin ilkeleri de şu başlıklar altında toplanmıştır; Kur'an'a açık muhale-

fet, hadis ve siyerdeki sabit bilgilere muhalefet, akıl ve hisse aykırılık, tarihî gerçeklere aykırılık, peygamberî söze benzememek.

Kısacası muhaddislerin tenkîd yöntemlerinin kâidelerinde akla bir yer ayırdıklarına değinilmiş, ama bu, aklın mücerred akıl değil Kur'an, sâbit sünnet, makâsıd-ı şer'î ile aydınlanmış akıl olduğuna dikkat çekilmiştir.

Dördüncü hakîkât: Bu bahsedilen tenkîd yöntemleri muasır ulema tarafından gereğince kullanılmamış ve âlimler iki gruba ayrılmıştır. Birinci grub; sadece hadisin nakliyle, onunla istişhâd etmekle yetinen, hadisin tahrîci, tevsîki, sıhhat durumunun açıklanması ile ilgilenmeyenler olarak tesbit edilmiş, bunun sonucunda da Müslümanların hayatlarının akla muhâlif, usûlle tenâkuz halinde uydurma haberlerle şekillendiği savunulmuş ve bu gerilemenin, zayıf kalmanın nedenlerinden kabul edilmiştir. İkinci grubun ise, ilk grubun tam aksine tavır sergilediğinden ve böylece sahih sünneti koruduklarından bahsedilmiştir.

Beşinci hakîkât: Hadis usulü ilmi aynı zamanda eğitimsel bir oluşumdur. Bu realiteyi açıklayıcı olarak hadis ilimlerinin bir nev'i olan "Ma'rifetu âdâbi'l-muhaddis ve tâlibi'l-hadîs" verilmiştir.

Beşinci ve son bölümde ise, hadis usulü yöntemlerinden yola çıkarak ilmî aklın oluşması için gerekli ilkelere yer verilmiş, hadis usulü ilminin Müslüman aklın en önemli özelliklerinden olan ilmî aklın oluşumunda küllî bir payının olduğuna değinilmiş, mezhepler arasında süregelen ihtilaflar noktasında bu ilmin birliğe vurgu yaptığına ve yine hadis usulünün eğitim ve öğretim âdâbını ortaya koyduğuna işaret edilmiştir.

Sonuç olarak; yöntemsel (usûlî) ilimlerin Müslüman aklın oluşumundaki etkisinden ve İslam toplumunun yöntemsel yanlışlıklardan dolayı bir gerileme içinde olduğundan bahsedilmiştir. Usul ilimlerinin ümmet içinde yayılması ve araştırma, tenkîdlerde devamlı olarak kullanılmasının önemine değinilmiştir.